

MŰHELY

DEMÉNY LAJOS

ÁRNYALTAN AZ 1848–1849. ÉVI MAGYAR FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC FOGAS KÉRDÉSEIRŐL

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Román Filológiai Tanszéke és a Központi Statisztikai Hivatal Levéltára 2003-ban a *Transylvanica Varietas* című sorozatban közölte Csetri Elek, Miskolczi Ambrus és V. András János kétkötetes kiadványát, Gyulay Lajos naplójának az 1848–1849. évi magyar forradalomra és szabadságharcra vonatkozó kötetit. Az első kötetben Csetri Elek és Miskolczi Ambrus az 1848. március 5 – 1849. június 22. közötti időszakot magában foglaló részt elemzi és mutatja be, a második kötetben V. András János, a már említett két szerzővel együtt annak a 6 kötetnek szövegét rendezte sajtó alá, melyet Gyulay Lajos szemtanúként vetett papírra.

Néhány szót a mintegy 140 negyed- és nyolcadrés nagyságú kötetet alkotó napló szerzőjéről, Gyulay Lajosról. 1800. június 24-én a Küküllő vármegyei Oláh-Andrásfalván született. A szerzők megjegyzik, hogy Gyulay nem az udvarhelyszéki Magyar-andrásfalván született, „ahogyan több helyütt tévesen szerepel,” többek között Szinyei József nagy irodalomtörténeti lexikonában is¹

Édesapja, Gyulay Ferenc korai halála után „édesanyja, a felvidéki származású Kocsáncsi Zsuzsanna,” Kazinczy Ferenc ajánlására, az árvák nevelését és oktatását Döbrentei Gáborra bízta. Döbrentei irányítása alatt Gyulay Lajos elsajátította a latin, a görög, a német, a francia és az angol nyelvet, románul birtokainak falusi környezetében tanult meg, és nevelője felügyelete alatt magyar anyanyelvét is pallérozta. Bejárta Európa országait, szoros kapcsolatban, meghitt barátságban volt a magyar szellemi élet élvonalbeli egyéniségeivel, Wesselényi Miklóssal, Bölöni Farkas Sándorral, Gyarmathi Sámuellel, Kazinczy Ferencsel és másokkal. Gyermekkorát leánytestvéreivel és édesanyjával Oláh-Andrásfalván töltötte, ahol a család egyik udvarháza állt. Gyulay Lajos számára „a gondtalan gyermekkor, a szülők iránti szeretet, ragaszkodás, a rájuk való emlékezés helye maradt” Oláh-Andrásfalva, olyannyira, hogy leánytestvére, Gyulay Fanny nyomán szülőfaluját Szentandrásfalvának nevezte. Déva közelében, Bethlen Gábor szülőfaluja, Marosillye és a Jósikák fészke, Branyicska szomszédságában, Marosnémetiben volt a másik Gyulay-kúria; az apja építtette udvarházat kényelmes tartózkodási helyé alakította át. A közvetlen környezet tehát egyaránt fűzte a családi örökséghez, és a két vidék magyar-székely és román népéhez. Innen vitte magával kálvinista meggyőződését, a műveltség és a műpártolás családi hagyományát, igényességét és áldozatkészségét, anélkül, hogy mindezt idealizálta volna. Döbrentei Gábor „a bátorságot, az önuralmat, a becsületességet és a szerénységet” plántálta nem mindennapi pedagógiai tapintattal Gyulay

¹ Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. IV. k. Budapest 1896. 142. o. – A napló nem 126, hanem 140 kötetből áll, amelyek közül a 37., 100. és 138. kötet hiányzik, vagy lappang.

Lajos fogékony lelkébe, aki mesterétől tanulta el a haza szeretetét, az emberséget, az emberi élet iránti tiszteletet, az embertelenség megvetését és az udvarias magatartást.

Középiskolai tanulmányai befejeztével a kolozsvári Akadémia jogi karán tanult tovább, a marosvásárhelyi Királyi Táblán való rövid jurátuskodás után nyolc bécsi esztendő következett. 22 évesen került az Erdélyi Udvari Kancelláriára gyakornoknak, akkor, amikor még a művelt könyvtáralapító, Teleki Sámuel volt a kancellár.

A birodalmi főváros és a fényes jövővel kecsegtető életpálya nem kápráztatta el Gyulayt, de élvezte a bécsi színházak előnyeit, beleértve futó szerelmeit szépasszonyokkal, széplányokkal, színésznőkkel és balerinákkal. „A futó szerelmek mellett komoly is akadt – írják a szerkesztők –, szerelemre lobbant Koberwein Betty, a híres színésznő iránt. Szerelméről köteteken keresztül írt, hol az öröm, hol a lemondás hangján, egyik kötetét egyenesen neki ajánlotta.” Csetri Elek idézi Bettyről szóló versecskéjének szövegét. A színielőadások lenyűgözték, élvezte az odaérkező olasz operák előadásait, a világhírű színészek, énekesek fellépéseit, de közben látogatta az irodalmi szalonokat, a múzeumokat és a könyvtárakat is. Rendszeresen gyarapította magánkönyvtárát a megjelenő jelentősebb irodalmi, tudományos és művészeti kiadványokkal. Angoltudását magánórakon tökéletesítette, olaszul is tanulni kezdett. Történelmi, filozófiai és irodalmi stúdiumait statisztikai és nemzetgazdasági ismeretekkel egészítette ki. Bécsben határozta el, hogy „könyvtára számára minden jelentős alkotást megszerezzen. Élete utolsó éveiben könyvtárának saját kezűleg készített katalógusa bizonyítja, hogy elképzeléseit keresztül is vitte. Mégpedig azzal is kiegészítve, hogy a külhoni irodalom és tudomány műveit szintén megvásárolta. Egyetemes kitekintésének, európaiságának elengedhetetlen tartozéka volt ez.”

Csetri Elek, de kiváltképpen Miskolczy Ambrus nagylélegzetű tanulmánykötetében többször előfordul két kulcsfontosságú fogalom: az *univerzalizmus* és *partikularizmus*, másként a *kozmpolitizmus* és *nacionalizmus* egymást kizáró és egyben kiegészítő fogalma.

A magyar-román ellentétek és összecsapások kereszttüzeiben vetette papírra elképzeléseit: azt javasolta, hogy hozzanak létre egy falut, amelyben: az „1-ső ház magyar, 2-dik szász, 3-dik magyar, 4-dik örmény, 5-dik magyar, 6-dik oláh, 7-dik cigány, 8-dik szász, 9-dik magyar, 10-dik görög, 11-dik magyar, 12-dik zsidó, 13-dik magyar, 14-dik rác, 15-dik magyar, 16-dik tót, 17-dik magyar, 18-dik horvát, 19-dik magyar, 20-dik sváb, 21-dik magyar és így tovább a szerencsétlenül hazánkban eláradt sok különböző nemzetűeket két magyar ház közé tennem, s mikor kifogynék belőlek, megint ily sorral kezdeném a telepítést, míg a falum készen lenne, és nem vetnék két 10-et [mármint két évtizedet], az egész falu magyar lenne, talán jobb magyar, mint akármely más; a vér helyes belelegyedése által semmit se veszene a magyar, a szász circumspectusságával, a sváb szorgalmával, tót tisztaságával, örmény és sidó kereskedési arra születettségével, cigány felaláló lelkével etc. etc.”

„Van abban valami mulatságos és groteszk – írja Miskolczy Ambrus – ahogy Gyulay – még 1848-ban is – el-elmerengett, miként lehetne a különböző etnikumú egyéneket összeházasítva megteremteni az új magyar nemzetet. Ugyanakkor van ebben valami fel-emelő, mert mentes attól a protorasszizmustól, amely akkor jelentkezett, amikor akadt, akít az aggasztott, hogy az asszimilációval felhígul a magyar jelleg, de ez a proto-

rasszista jelenség elsősorban a nem magyar nacionalizmusokban érvényesült, amikor a nemzeti megmaradás programjának, a nemzetiség egyéniség védelmének jegyében egyszerűen a magyarokat a pokolban jelenítették meg, mint nagy eposzában a pesti szlovák lelkész-költő, Ján Kollár, vagy elhalásukra, más szóval kihasztásukra spekuláltak, mint például a román Simion Bărnuțiu 1848. május 14-én a balázsfalvi görög katolikus templomban tartott hatalmas beszédében, miközben feloldódott a római ősök megidézésének pátoszában, hogy aztán ő is nagy szerepet játsszon a polgárháború és a vele járó genocídium elszabadításában. Félreértés ne essék, nemcsak ő, hanem mindenki – maga mértéke szerint.”²

Szándékosan idéztem Miskolczy barátom cirkalmas körmondatát, szándékosan, mert ezzel is jelezni óhajtottam a nemzeti/nemzetiségi viszonyok ellentmondásoktól terhelt valóságát Erdélyben a forradalom és szabadságharc kellős közepén. „A nemzeté válás ugyanis homogenizáció” – utal Miskolczy Ambrus Ernest Gellner fejtegetéseire. A „kérdés – Miskolczy szerint – az, hogy miként próbáljuk ezt elősegíteni. A 19. század derekán a magyar nacionalizmusban éppen a nemesi örökség miatt érvényesült jobban a nemzeti türelem, mint a klasszikus francia modellben. A nemességből kiemelkedő gondolkodó fő – tisztelet a kivételnek – nem valamiféle faji felsőbbrendűség okán nem tudott lesüllyedni az etnikai gyűlölködés kiérlelt formáihoz, hanem azért, mert hiányzik belőle a megalázottságnak az az érzése, amely mások kollektív megalázására ösztönzi a sérült értelmiséget vagy félpolgárt. A magyar világ perifériáján elhelyezkedő és feltörő elemek nemzeti türelmetlensége a jakobinus könyörtelenség igényében és annak meghirdetésében jelentkezett, amelyben a magyar nemesség, illetve arisztokrácia ellenében a bűnbakkereső demagógiát művelték, a habsburgiánus érzelmű nem magyar népeket pedig kollektív terrorral fenyegették. Előtte ugyanis a liberalizmus lassan kioltotta a feudális nacionalizmus etnoszociális vulgaritását, amely úgy akarta a magyar nemesség fölényét érzékelteni, hogy minden másságot torzképekbe szorított. Az emberi méltóság eszményének és a társadalmi érdekegyeztetés programjának térhódítása az etnikai torzképeket nem tűrte. A magyar nemesség különben is etnikailag is nyitott »osztály« volt.” (151. o.)

Gyulay Lajos elgondolásaiban, álmódásaiban – Miskolczy Ambrus szerint – nem volt vérbeli közíró, „nem tudta mit kell hangsúlyozni, és miről hallgatni ... Gyakorlati javaslatok – az ő kifejezésével élve »magyarosításra ártatlan eszközök« – enyhén szólva naivak voltak, hiszen a moldvai csángók és erdélyi románok lakosságcserejét vetette föl, és aztán ismert falutelepítési terveit, megtoldva még azzal, hogy minden magyar – »adó terhe alatt« – köteles házasodni »és gyermeket is fabrikálni«, az árvaházak pedig csak magyarokat neveljenek. »Egyébként: Én meghagynám – írta Gyulay – a szászokat szászoknak, tótokat tótoknak és radicaliter gyökeresen csak a magyarokat venném gyógyítás alá«.”

Gyulay Lajos is tudott a galíciai lengyel nemesség sorsáról: amikor az 1846-ban „nemzeti felkelést robbantott ki, a parasztság azonban szembefordult vele, és a nemességet, mint a császár ellenségét valósággal mérsárolni kezdte. Ez az európai botrány az udvar és a birodalmi kormányzat önbizalmát megszilárdította, hiszen az udvarban mindig is játszottak a gondolattal, hogy a parasztságot Magyarországon is kijátsszák a re-

² *Csetri Elek – Miskolczy Ambrus: Gyulay Lajos és világa. Bevezetés a naplóhoz. I. k. Budapest, 2003. 150–151. o. A továbbiakban a főszövegben, az oldalszám megjelölésével, a Bevezetésre hivatkozunk.*

formnemesség ellen. A magyar reformellenzék viszont még világosabban felismerte, hogy a lengyel nemességhez hasonló helyzetbe kerül, ha nem maga hajtja végre a jobbágyfelszabadítást. ... Jellemző, hogy az Érchegység román népe, amely egykor, 1784-ben Horea intéására és szavára kelt fel, most [1847-ben, a forradalom előestéjén – D. L.] a köhalomszéki magyar kiskereskedő asszonyra, Varga Katalinra figyelt, hiszen ő vállalta, hogy közvetíti az uralkodónak a községek panaszait, amelyek a királyi kincstár nyomásának csökkentését kérték és követelték.” (152–154. o.) Tudott dolog, hogy Jósika Samu az ortodox püspökhelyettest Andrei Şagunát bizta meg Varga Katalin elfogásával. Különben Gyulay Lajos Şaguna tettét nemcsak kétszer is megemlítette, hanem mélyen el is ítélte. Az ifjú ortodox főpap „összehívta a bucsumiakat, és szentelt vizet szórt a népre, amelynek figyelmét így elterelte arról, hogy [Varga Katalint – D. L.] a szánjába ültette, és amikor valaki meg akarta állítani, akkor »áldást szórt mindenfelé«, mire a nép megint leborult, ő pedig elhajtott.” (154–155. o.)

Gyulay Lajos következetesen kitarzott Erdély Magyarországgal való egyesülése, az akkori szóhasználat szerinti uniója mellett, miközben a bécsi udvar az öszbirodalmi egységet féltette attól. A konzervatív erdélyi arisztokratákkal szemben, Széchenyi István és Wesselényi Miklós példáját követve, „a polgárosodó birtokos típusát képviselte”, gépek, új szőlőfajták meghonosítását, takarmánynövények vetését, a selyemhernyó tenyésztés terjesztését, a juhnemesítést, új gazdasági épületek emelését sürgette és valósította meg erdélyi birtokain. Mi több, vashámor, üveghuta, cukor-, szesz- és selyemgyár felállítását tervezte – amint azt Csetri Elek joggal emelte ki. (29. o.) Az „erdélyi triászszal,” Wesselényi Miklóssal, Kendeffy Ádámmal és Bethlen Jánossal együtt Gyulay „Erdélyben is reformok meghonosítására” törekedett. „Gyulay Lajos ennek az új világnak volt a híve és harcosa. Az erdélyi és magyarországi vármegyékben, s a Székelyföldön »vándorpatrióta«-ként maga is terjesztette a polgári és nemzeti átalakulás eszméit, küzdött a polgári szabadságjogokért, az örökváltságért, a polgári emencipációért, az ország önállóságáért, politikai és művelődési intézményeiért.” (32. o.) Bár vonakodott hivatalt vállalni, a közélet „magával sodorta. Részt vett az erdélyi és magyarországi országgyűléseken. ... Élesen szemben állott a metternichi rendőrállam önkényuralmával, intézkedéseivel, egész elnyomó politikájával s a radikalizálódó reformerek (Kossuth Lajos, Wesselényi Miklós, Lovassy László és társai) üldöztetésével és bebörtönzésével. Szabadulásuk után Gyulay újabb lendülettel vetette bele magát az 1840-es évek erdélyi és magyarországi országgyűléseinek küzdelmeibe, nem egy szónoklatával tette le a garast a közteherviselés mellett. Az 1846–1847. évi erdélyi diéta kapcsán naplójában megfogalmazott hitvallása így hangzott: »Meddig fog még tartani nálunk azon igazságtalan eset? hogy minden terükben csak a paraszt részesüljön. Adót, katonát, minden közterhet csakis a paraszt ad, mi nemesek semmit. Lejárt már annak ideje, Magyarország már által látta, Erdélyen lesz a sor«. Sajnos nem így történt. Nemhogy könnyítéseket, a jobbágyok örökváltságát vagy úrbéri törvényt szavaztak volna meg a rendek Erdélyben az 1846–47. évi diétán, hanem éppen ellenkezőleg: a paraszti földek zsugorítására tettek kísérletet. Gyulay azonban birtokán éppen ennek fordítottját hajtotta végre. A robotmunka hátrányait saját bőrén érezve, már egy évtizeddel korábban lunkai jobbágyival alkura lépett, és 10 000 forintért bérbe adta nekik a földesúri tulajdonból eddig általuk használt földeket (colonicatura). Jobbágyai ezzel még nem váltak szabadokká, de kimenekedtek a robotmunka kényszeréből, és a földesúri területek használata fejében pénzben fizettek

(árenda), ami egy lépés volt előre a feudális viszonyok megszüntetése, a jobbágyfelszabadítás útján” (33. o.) – jegyzi meg Csetri Elek. Ezen viszont nem csodálkozhatunk, miután tudjuk, hogy a kolozsvári történész kolléga évtizedek óta forgatta Gyulay, olvasta és tanulmányozta Wesselényi Miklós és mások naplóit a XIX. század első feléből.

Gyulay Lajos irodalom- és tudománypártolóként is kitűnt. Miután családjá 44 000 forinttal járult hozzá a Magyar Tudományos Akadémia alapításához, maga, színházpártolóként, jelentős összeggel ajándékozta meg a kolozsvári színházat, alapítványt tett a színesnyugdíj-pénztárnak, de alapított ösztöndíjakat iskolák, kollégiumok számára is. Csetri Elek és Miskolczy Ambrus nyomán sem merem számba venni azon neves magyar írók, művészek, festők, építészek, zeneszerzők és tudósok névsorát, akikkel Gyulay Lajos meghitt, baráti kapcsolatban állott, akiket ismert és tisztelt, még kevésbé, hogy felsoroljam azokat a XVIII. század végi és a korabeli idegen írókat, művészeket, politikusokat, akiknek írásait olvasta, jegyzetelte. Az összmagyarág egységének és összefogásának serkentésére gyűlést tervezett Magyarország, Erdély, Havaselve, Moldva és Bukovina magyarjainak részvételével. Magyar történelmi eszményképei Hunyadi János, Bethlen Gábor és II. Rákóczi Ferenc voltak. Őt is, akárcsak a kortárs gondolkozó politikusokat, aggasztotta a magyarág sorsa, a magyarok és az „együttélő népek” 1848 nyarától a szabadságharc végéig tragédiába torkollott viszonya. Csüggedtség fogta el, amikor a mihálcfalvi összetűzésről értesült. A mihálcfalvi incidensnek „tucatnyi áldozata volt, amikor ugyanis a székely határőrök be akartak vonulni a faluba, hogy az Esterházy-birtok legelőit elfoglaló közösséget jobb belátásra bírják, akkor valaki rájuk lőtt, mire elszabadultak a szenvedélyek. Az egyébként jellegzetes ... társadalmi konfliktus nemzeti jelleget öltött” – jegyzi meg Miskolczy Ambrus, (166. o.) aki Hatvani Imre fellépésében, Buteanu és Ioan Dragoş tragikus halálában, Vasvári Pál végzetében, az abrudbányai vérfürdőben és Nagyenyed feldúlásában joggal látja a magyar forradalom és szabadságharc legkeserűbb és legragikusabb fejleményeit. Álljunk meg egy percre annál, amit mély együttérzéssel, oly pontosan vetett papírra Ioan Dragoş életútjáról. „Ioan Dragoş – írja Miskolczy professzor – sajátos egyénisége volt a nagy átalakulással járó időknek. A forradalom előtt mint az abszolutisztikus rezsim »provinciális katonája« – hogy őt magát idézzük – egészen a szolgabíróságig vitte Bihar vármegyében. 1848 nyarán és őszén viszont mint képviselő nagy hévvel igyekezett kiérdemelni a kormány bizalmát, de úgy, hogy nemzetiségét sohasem tagadta meg. Megpróbálta rávenni az erdélyi románokat az unióra, a pesti országgyűlésen pedig románnyelv-használati jogokat követelt, és javaslatot tett a két nemzet »természetes« szövetségének törvénybe iktatására. 1849 elején az ő irányítása alatt ült össze az aradi ortodox egyházmegyei zsinat, amelynek nyomán a magyar kormány nemcsak a papság anyagi javadalmazását biztosította, hanem szavatolta az egyházi és iskolai önállóságot is, olyformán, hogy ez már a szerbektől való elszakadás biztos kilátását is magába foglalta. Dragoş nem véletlenül példálózott még 1848 szeptemberében a Kossuth Hírlapjában Hunyadi Jánossal. Már-már úgy lépett fel, mintha a két nemzet Hunyadija akart volna lenni. Híve és harcosa lett a polgári alkotmányosságot biztosító Magyarország függetlenségének. Besze János után ő is javasolta azt, hogy április 14-én a képviselők háza a teljes függetlenség ügyében a szélesebb nyilvánosság előtt a debreceni Nagytemplomban döntsön, és így az országgyűlés népgyűlésjellegűt öltött, Kossuth pedig megint a kétféle demokrácia – a képviseleti és a közvetlen demokrácia megtestesítője lehetett. Dragoş, ha eleinte gyanakvással figyelték képviselőtársai, most

már egyre inkább becsülték, alakja pedig egyre nemesebbé vált. ... Van valami szimbolikus abban, hogy Kossuth éppen a Habsburgok trónfosztásának napján adott megbízó levelet Dragoşnak, aki április 23-án már találkozott Iancuval »a havasok királyával« is, majd három nap múlva újra Debrecenben volt. Dragoş igen kedvező képet festett tapasztalatairól, mert Kossuth Lajos április 26-án az országgyűlésen »csaknem bizonyosság«-ként jelentette be, hogy az érchegységi románok leteszik a fegyvert »egyik képviselőtársunk közremunkálása következtében«. Majd Dragoş kérésére még aznap papírra vetette elképzeléseit a »békés kiegyenlítés«-ről”. Dragoş Kossuth levelének birtokában „a siker reményével vágott neki újra a havasoknak. De alighogy május 2-án az Abrudbánya előtti, brádi magyar táborba ért, látnia kellett, hogy vállalkozása nehezebb, mint hitte. Már előbb elkészült arra, hogy népe áldani vagy átkozni fogja.” (285–288. o.)

Csutak Kálmán is pártfogolta Dragoş fellépését, de leváltása után helyét Hatvani Imre foglalta el, aki maga is helyeselte a kezdeményezést, ám sikerélménye elvakította. Bevonult Abrudbányára, noha Dragoş figyelmeztette, hogy kerülje ezt el. Hatvani ennek ellenére bevonult Abrudbányára és elrendelte az ottani románok lefegyverzését. Az időközben elmenekült Avram Iancu körülvette a városkát és a Gyulafehérvárról kapott császári támogatással május 7-én fegyveres fölényben vette fel a harcot. Hatvani visszavonulásra kényszerült, magára hagyva Abrudbánya magyar lakosságát. Iancu csapatai nem maradtak adósok. Iszonyú volt a magyarmészárlás. Ezzel mindkét fél részére lezárult a békés megegyezés útja. Igaz viszont az is, hogy jóval előbb, 1849 telén, Axente Sever megtámadta Nagyenyedet, fegyveresei borzalmas vérfürdőt rendeztek, feldúlták a várost és a kollégium ritka becsú könyvtárát. Dragoş, mivel árulónak hitték, megölték. Pár napra rá, pontosabban május 15-én, Hatvani „újra bevonult Abrudbányára, amelyet azonban [Avram Iancu csapatai – D. L.] még nagyobb erővel foglaltak vissza, a város porrá égett, és a megmaradt magyarság áldozatul esett. A magyar seregeknek is csak fele menekült meg. A német légió megerősítésként érkezett századai is odavesztek... Hatvani ezek után bosszúból kivégeztette Ioan Buteanut, akit még az első bevonulás alkalmából fogott el, de aki, ha Debrecenbe megy, a megbékélés ügyét valóban elősegíthette volna, hiszen a Népek Tavaszának egyik nagy idealistája volt. A kérdés, hogy ki a felelős a magyar jakobinusok román Vendée-ban lejátszódott tragédiájáért, a mai napig foglalkoztatja a történetírást. De a kortársakat sem hagyta nyugton. Úgy tűnik politikai tökélet próbálták kovácsolni történetekből” (291. o.) – még Jókai Mór, Klapka György, Madarász László, Horváth Mihály, Szemere Bertalan és Jósika Miklós is, hogy csak néhányukat említsem a Miskolczy Ambrus árnyalt elemzésében szereplők közül.

Ami a magyar történetírást illeti, Miskolczy Ambrus bátran meríthetett a nagy elődök vagy kortársak önmarcangoló írásaiból, közöttük az I. Tóth Zoltán, Arató Endre, Hajnal István, Kovács Endre, Trócsányi Zsolt, Varga János, Kosáry Domokos, Köpeczi Béla, Niederhauser Emil, Spira György, Deák István, Katona Tamás, Borsi-Kálmán Béla, Szász Zoltán műveiből. Ne feledjük közben, hogy ő maga is évtizedek óta jelentet meg magyarul, románul és világnyelveken tanulmányokat, összefoglalókat az 1848–1849. évi forradalomról és szabadságharcról, s ennek kapcsán a magyar–román viszonyról is.

Gyulay Lajost is foglalkoztatták a magyar–román viszony fogas kérdései. Naplójában, akár mint szemtanú, akár pedig a kortárs naplók, művek alakján szerzett információk birtokában, többször visszatért a mihálcfalvi, a nagyenyedi és abrudbányai tragikus eseményekre. Az olvasottak kapcsán alakult, módosult véleménye, néha egészen ellenté-

tes jelleggel. Gyulay, akárcsak Wesselényi Miklós vagy Bem József, nyugópontot próbált keresni a magyar–román viszony rendezésére, ám ő nem a népcserében látta a feloldást, hanem az európai népek távlati, békés együttélésében. Álmodozott és ábrándokat is kergetett, s miért ne tette volna, hiszen élettapasztalata is feljogosította erre. Értelmezze ki-ki a maga belátása szerint, hogy mennyire marad hiú ábránd az, amit 1848-ban papírra vetett. Magam is, mint Miskolczy Ambrus, e kérdéssel idézem Gyulay népboldogító tervét: „Jó volna egy világ, vagy legalább egy európai népgyűlést tartani, és abban, ha Babel nem válnék belőle, emberi szereteten alapuló egy Szövetséges Világbirodalmat alakítani, melyben minden álladalom minél kisebb kiterjedésben, faj és ajak szerint barátságos szomszédságban, békében és szabad kereskedést űzhetve élhetne. Nem lehet tudni mire fog fejlődni a mostani kor forradalma, de hihetőleg, mivel egy szélsőség könnyen át vág az ellenkező szélsőségbe, fog, az mostani szeparatizmusra törekvő indulat, egy univerzalizmusra által változni, mely nem a nemzetiséget, mely az emberiséget fogja magának, boldogítandó célul kitűzni. Hogy ezen idő el fog következni, abban kétségem sincs, hogy általjános közlekedési eszközök által, a népek egybeelegyednek, úgyszólván egy társaságot fognak alakítani, és talán egy köznyelvet is beszélni, azt is szinte bekövetkezőnek gondolom, de addig ki kell halni e jelen nemzedéknek, mely korlátolt de boldogító eszméivel csak nemzetiségért hevül. Mű, mostan élők túl nem tudnók élni nemzetiiségünk megszűnését, én, boldog másképp nem tudok lenni csak mint szabad magyar, hogy mint szabad ember valaki boldog lehessen, arra új nemzedéknek kell születni. Ősiség, hősiség, hazafiság, szóval életnek minden poézise, meg fog szünni, a föld maga is addig fog eszterga módra forogni, míg egészen megkerelkedik, és hegyek völgyek meg simulnak. Munka, ész és tőke, e három kellék fogja kizárólag az eszméket vezérelni. Az édes farnientét munka, az ábrándozást ész, az ősiségi büszke érzetet a tőke fogja kipótolni. Által megyünk a prózai, a materiális, a hasznosabb életbe” – álmodozott Gyulay Lajos. Csak igazat adhatunk Miskolczy Ambrusnak, amikor a fentiek kapcsán megjegyzi: „A kelet- közép-európai tizenkilencedikszázadiség izgalmas dokumentuma ez a néhány sor. Vallomás a nacionalizmus és kozmopolitizmus, partikularizmus és univerzalizmus lehetetlen, ám mégis kényszerű házasságáról, amelynek a maga módján minden nagy gondolkodó papja volt, amikor megpróbálta a kettő ellentmondását feloldani annak hangsúlyozásával, hogy a nemzet egyetemes értékeket képvisel, a világ nemzetekből áll, ezek harmóniájára épül. S ki ne érzekelte volna, hogy a nemzeti érzés összefonódott a szabadság tudatával, miközben a nemzetiségi önzés csak vést hoz, háborút és pusztítást, amíg beköszönt a nagy harmónia kora, ahogy ezt sokan remélték, ki őszintén, ki képmutató módon. Tudós értekezéseket feszítő és a magyar reformellenzék egészét foglalkoztató hatalmas dilemmák ezek, melyekről Gyulay a maga közvetlen módján vall – és éppen ez a közvetlenség adja a vallomás értékét. Jelzi a nagy teoretikus konstrukciók végtelen komolyságát és komolytalanságát. Azt, hogy az emberek – vagy legalábbis jó néhányan – tisztában voltak identifikációs szenvedélyeik önpusztító mivoltával, és azzal is, hogy ezek éppen ellentettjükbe forduló reakcióval járnak. A társadalmi és egyéni ösztönösség reflektált mivolta az emberi sors tragikumát és – ha tetszik – borzalmas komikumát jelzi. Gyulay nagysága abban rejlett, ahogy ezt végiggondolta, és nem talált ki önámító, netán képmutató narratívát – hogy ezzel az utálatos, posztmodern kifejezéssel éljünk. Ebben rejlik a naplóíró fölénye a közíróval szemben, viszont ez a fölény rögtön megszűnik, mi-helyt maga is a közbeszédet beszéli. ... Ott és akkor partikularizmus és univerzalizmus

harmóniáját kellett bizonyítani, azt, hogy a nemzet egyetemes értékeket képvisel, és nem lehet azon tűnődni, hogy a nacionalizmusra kozmopolita reakció következik, valamiféle globalizmus, mely sivataggá változtatja a világot, bár talán boldogabbá teszi – mint Gyulay kétségeiben is felötlött.” (166–167. o.)

Zárjuk talán azzal, hogy Miskolczy Ambrus Gyulay Lajos naplója kapcsán kitér a Kossuth Lajos, Nicolae Bălcescu és Cezar Bolliac által aláírt Kibékülési terv (*Projet de pacification*) mának is szóló üzenetére.

Be kár, hogy a gondolkodásra serkentő tanulmánykötetbe itt-ott szemet szűrő ismétlések csúsztak be. Lehet talán ezt azzal magyarázni, hogy részben korábban megírt tanulmányok kerültek az összeállított kötetbe. Akad néha felesleges szóismétlés is, ami a szedés és a számítógépes szerkesztés számlájára írandó.

A kétkötetes kiadvány második kötetét – mint már említettük – Gyulaynak a forradalomra és szabadságharcra vonatkozó 46–51. naplói alkotják. Ezek szövegét V. András János a másik két szerzővel együtt másolta le és rendezte sajtó alá. Nem véletlen került neve a második kötet címlapján Csetri Elek és Miskolczy Ambrus neve elé, ugyanis most is, mint bármikor, a rá jellemző alaposággal és főleg rendkívüli szaktudással végezte munkáját.

Ugyancsak a második kötetben találhatók a megfelelő jegyzetek, szómagyarázatok, valamint a személynévmutató. Mondani sem kell, hogy kiadványukkal a szerzők gyarapították a magyar forradalom és szabadságharc szakirodalmát. Az eddig kiadatlan Gyulay-naplók közlése, még ha csak részben lettek is mára hozzáférhetővé, jelzik Gyulay szenvedélyes szorgalmát, tehetségét. Hála a szerzők fáradozásainak, ma közelebbről ismerhetjük meg a XIX. század egyik értékes magyar emlékirását és annak szerzőjét.